Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Német Nyelvészet Doktori Program

Rauzs Orsolya

Aggregative Negation im Neuhochdeutschen. Eine Korpusanalyse

Aggregatív tagadás újfelnémet szövegekben. Korpuszelemzés

Tézisek

Témavezető:
Prof. Dr. Ágel Vilmos

Szeged 2015

BEVEZETÉS

A disszertáció témája

Disszertációmban egy, az írott standard német nyelvben már nem létező jelenséggel foglalkozom. A vizsgálat tárgyát összetett mondatok képezik. Ezek főmondatában olyan kifejezések állnak, melyek a kötelező bővítményként megjelenő mellékmondat propozíciójának nem igaz / nem kívánatos voltát implikálják. Ezt a hatást erősítendő, régebbi nyelvállapotokban mai szemmel nézve redundáns tagadószók állhattak a mellékmondatban, mint az alábbi példákban (Paul 1968: 343-357, kiemelés tőlem, R.O.):

ich will … ihn abhalten, daß er nicht hierher komme (Frau Gottsched)
ich bin nicht in Abrede, daß ein Herausgeber … nicht noch mehr hätte thun können (Lessing)
wer wird uns hindern, daß wir sie nicht hineinbringen könnten (Gottsched)
wo sollte denn also das Hinderniß liegen, daß die Seele nicht im Himmel sey (Wieland)
er warnte mich, nicht ein Wort mehr von ihm zu reden (Rabener)
es ist kein Zweifel, daß man nicht auf allen Seiten … Merkmale ihrer Gültigkeit entdecken könne (Lessing)

Mint a fenti példákból is kitűnik, a mellékmondatbeli tagadás még a klasszicizmus legnagyobb íróinál is előfordult. A tagadásnak ez a formája a szabályozott írott nyelvben részben a grammatikák és az iskola hatására a 20. századra megszűnt, a fenti mondatokat is tagadószó nélkül mondanánk ma.

A disszertáció célkitűzése

E „redundáns” tagadásról a szakirodalom meglehetősen szűkszavúan nyilatkozik. A jelenlegi nyelvállapotra vonatkozó publikációk természetszerűleg nem ismerik a jelenséget, legfeljebb a főmondatbeli negatív kifejezésekkel foglalkoznak, és különböző szempontok szerint igyekeznek őket klasszifikálni. A diakrón munkák elmúlt századokból hoznak példákat, vagy hipotéziseket állítanak fel az adott szerkezet keletkezésének és kihalásának okairól. Ezen elméletek közül számomra az aggregatív tagadás elmélete a legmeggyőzőbb, mely szerint a mellékmondati tagadás addig volt lehetséges, ameddig a mellékmondatok a főmondatokba nem voltak teljesen beintegrálódva (azaz ameddig aggregatív szerkezetek voltak). A redundáns tagadás előfordulási szabályszerűségeiről csak annyit tudni, hogy egészen a legutóbbi időkig fakultatívan létezett a német nyelvben, és hogy *dass*-kötőszós mondatokban gyakrabban használták, mint infinitíves szerkezetekben. A jelenség beható vizsgálatához szükség lenne korpuszelemzésekre, melyek egyrészt az egyes elméleteket és általános megállapításokat bebizonyítják vagy épp megcáfolják, másrészt a mellékmondatbeli tagadás használatának részletes leírását eredményezik.

Ebből kiindulva dolgozatom célja, hogy egy saját korpusz elemzésének segítségével az aggregatív tagadás elméletét tesztelje, valamint hozzájáruljon a kiválasztott jelenség nyelvtörténeti fejlődésének feltérképezéséhez. Az elemzést az újfelnémet korra szűkítem, mégpedig a következő okokból: az egyre szélesebb körű újkori írásbeliségnek köszönhetően egyszerűbb kiegyensúlyozott és a célkitűzésnek megfelelő korpuszt összeállítani, emellett ekkor alakult ki a szabályozott írott nyelv, melyben nyomon követhető a jelenségnek kb. a 20. század elejéig lezajló eltűnése.

Véleményem szerint a következő kérdések megválaszolása lenne fontos, amire a szakirodalomban még nem került sor:

- A *dass*-mellékmondatokon és az infinitíves mondatszerkezeteken kívül van más mellékmondattípus is, amely a főmondatbeli kifejezésekkel kombinálódhat (és ahol esetleg felbukkanhat a vizsgált tagadás)?
- Változik-e és hogyan a különböző mellékmondattípusok aránya az idővel?
- Melyik mellékmondattípusban és milyen gyakorisággal fordul elő a mai szemmel redundáns tagadás?
- A tagadószók felbukkanása szemantikai, pragmatikai, morfoszintaktikai tényezőktől függ?
- Befolyásolja a dialektus a vizsgált tagadás előfordulását?

Célom, hogy ezekre a kérdésekre választ keresve az általam (is) aggregatívnak feltételezett tagadás létezéséről és eltűnéséről olvasható ismereteket pontosítsam és újakkal kiegészítsem. Egy további szakirodalmi hiányosságot említ meg Hennig (2009: 8), miszerint a beszélt nyelvi szintaktikai változásokról eddig nem sokat tudni. Munkám remélhetőleg hozzájárul a történeti beszéltnyelv-kutatáshoz, e célból a fenti lista a következő kérdésekkel egészül ki:

- Befolyásolja az elemzett szövegek beszélt / írott nyelvi volta az aggregatívnak feltételezett tagadás gyakoriságát?
- Hogyan változik a vizsgált jelenség az időben a beszélt / írott nyelvi részkorpuszaimban?

A diamediális szempont figyelembe vétele mellett szól az is, hogy a beszélt és írott nyelvvariánsok közötti különbségek épp az újfelnémet során válnak egyre fontosabbá és markánsabbá.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A vizsgált jelenség klasszifikációi és terminológiája

Az általam vizsgált, a németen kívül más nyelvekben is előforduló jelenséget a szakirodalom kül. szempontok szerint klasszifikálja. A szinkron nyelvállapottal foglalkozó munkák a főmondatbeli kifejezéseket szemantikailag, szintaktikailag és pragmatikailag jellemzik és csoportosítják (vö. Charitonowa 1974: 96-98, Duden-Grammatik 2009: 931, Helbig / Buscha 2005: 558, Karttunen 1979: 245-266, Kürschner 1983: 219-225). Ezek a rendszerezések pusztán elméleti síkon mozognak, empirikus megalapozottságukról vagy használhatóságukról nem esik szó, így nyitott kérdés, hogy vajon a főmondatbeli kifejezések tényleges viselkedési mintáival összhangban vannak-e. A kutatók érdeklődésének középpontjában leginkább az igék és a verbonominális szerkezetek állnak, főnevek nemigen szerepelnek a klasszifikációkban.

A diakrón tanulmányok egy része megpróbálja a korábbi nyelvállapotokban gyakran előforduló mellékmondatbeli tagadás létrejöttét megmagyarázni és megszűnésének okait felfedni. Az általam bemutatott elméletekkel (kontaminációs elmélet, negatívpolaritás-elmélet, generatív elméletek, aggregatívtagadás-elmélet) a legtöbb esetben az a probléma, hogy mindig találhatók olyan autentikus mondatok, amelyek kivételek a felállított szabályok alól. Ezeket az elméleteket korpuszelemzés nélkül alkották meg, forrásszövegekből csak azért idéznek, hogy az érveléseiket alátámasszák (vö. Paul 1886, Progovac 1992, Wouden 1997, Wurff 1999). Ha azonban egy szisztematikus korpuszelemzésre kerülne sor, lehet, hogy kiderülne, hogy a kivételek rendszerszerűen lépnek fel, és bizonyos szabályokhoz igazodnak.

Számomra a legvalószínűbbnek az aggregatívtagadás-elmélet tűnik. E szerint a mellékmondatbeli tagadás léte és eltűnése a mellékmondatok főmondatba történő

integrációjával függ össze, melynek során egy aggregatív állapotot lassanként egy integratív állapot vált fel. Az idők során tulajdonképp megváltozik a két tagmondat szerveződése az összetett mondaton belül. Kezdetben a tagmondatok látható szintaktikai kapcsolódás nélkül egyszerűen egymás mellé helyeződnek, így a köztük levő szemantikai kapcsolat jelöletlen marad. A mondatkapcsolatok fokozatos szintaktizálódása során végül egy teljesen integratív állapot alakul ki, mégpedig a szintaktikai-szemantikai alárendelés. Ennek a folyamatnak vannak köztes fázisai, melyekben mindkét szerveződési mód jegyei megmutatkoznak, pl. a tagadás a még nem teljesen integrálódott mellékmondatokban. Ilyenkor az egész szerkezet két perspektívát tükröz: nem csak a főmondat kerül előtérbe, hanem az alárendelt propozíció nem valós/kívánatos volta is. Az aggregatív tagadás éppen hogy azt jelzi, hogy bizonyos mellékmondattípusok grammatikai-pragmatikai integrációja még nem zárult le. Az integratív állapot elérésekor a szerkezeti szinten bekövetkező változás azután alkotóelemszinten is megnyilvánul (vö. Ágel 2007: 46-47).

A régebbi szövegek mellékmondataiban alkalmanként fellépő tagadásra a szakirodalom többek közt a köv. kifejezéseket alkalmazza: „nem logikus", „fölösleges", „expletív/töltelék", „parataktikus", „aggregatív" (vö. Ágel / Hennig 2006a: 388, Duden-Grammatik 2009: 915, Engelien 1972: 142, Jespersen 1966: 75, Paul 1968: 343). Ezek többsége véleményem szerint egy helytelen szemléletmódot tükröz, mert a jelenlegi szabályokból kiindulva ítélik meg a korábbi nyelvállapotokat, fölöslegesnek és szemantikailag funkció nélkülinek tekintve a mellékmondatbeli tagadást. Ugyanakkor, ha a korabeli nyelvhasználók a mellékmondat nem igaz voltát azon belül is kifejezésre juttatták, akkor ezt valószínűleg logikusnak és nyelvtanilag helyesnek tartották, és a tagadás használatának nyelvtani-pragmatikai okai lehettek.
Dolgozatomban amellett érvelek, hogy a mellékmondatbeli tagadás azért volt lehetséges, mert a mellékmondatok szintaktikailag-pragmatikailag még részben önálló egységek voltak. Amikor befejeződött a mellékmondatok főmondataikba való beintegrálódásának folyamata, a tagadószók használata is megszűnt. Dolgozatomban az „integratív" állapot ellentéteként az „aggregatív" kifejezést használom (vö. Raible 1992: 30-31, Ágel / Hennig 2006b: 29), a mellékmondatbeli tagadást pedig „aggregatív tagadás"-nak nevezem.
Ami a fölérendelt mondatokban álló kifejezéseket illeti, sok tudományos munkában csak elég pontatlan meghatározásokat találni. Alapvetően két megközelítési mód figyelhető meg: az egyik a kifejezések szemantikájára fókuszál, a másik a mellékmondatok interpretációjára gyakorolt hatásukat helyezi középpontba. Attól függően, hogy melyik szemlélet alapján igyekeznek a kifejezéseket definiálni, különböző terminusokkal illetik őket („negatív értelmű igék", „negatív jelentésű igék és kifejezések", „implicit lexikai tagadást kifejező eszközök" vs. „kontrafaktív állítmányok", „negatív-implikatív igék"). Következésképp a szakirodalom nem egységes a terminológia tekintetében (vö. Blatz 1970: 989, Ebert / Reichmann / Solms / Wegera 1993: 428, Helbig / Buscha 2005: 558, IdS-Grammatik 1997: 1387, Kürschner 1983: 218).
A szóba jövő kifejezések a diakrón leírások példamondatainak tanúsága szerint morfológiailag sokfélék: lehetnek igék, kül. verbonominális szerkezetek és főnevek. Emiatt nehéz egységes elnevezést találni rájuk. Én meghatározó tulajdonságuknak tekintem, hogy kötelező bővítményeik (alanyi, tárgyi, jelzői) mellékmondatok formájában realizálódhatnak. Ebből kiindulva a „mondatrégens" terminus használatát javaslom.
Mivel a mondatrégensek mind pragmatikai, mind szemantikai és morfológiai szempontból rendkívül heterogén csoportot alkotnak, nehéz ilyen szempontok szerint definiálni és elnevezni őket. Kutatásom szempontjából az a tulajdonságuk a legrelevánsabb, hogy mellékmondataik kül. negatív interpretációit teszik lehetővé, azaz valamilyen tagadó hatást fejtenek ki. Ezért a „tagadó mondatrégensek" kifejezést használom rájuk. A diakrón

szakirodalom azt a közös sajátosságukat emeli ki, hogy a régebbi nyelvtörténeti korokban mellékmondataikban aggregatív tagadószók állhattak. Ilyen esetben „aggregatívan tagadó mondatrégens”-ként utalok rájuk.

A mellékmondatok integrációjának kérdései

A szintaktikai integrációs folyamatok a mondatok összekapcsolásának két véglete közötti kontinuumon mozognak, ezek pedig: pragmatikus mód – szintaktikus mód (Givón 1979: 222-223) / aggregatív állapot – integratív állapot (Raible 1992: 27-31) / mellérendelés – alárendelés.
A tagmondatok integrációs fokának meghatározása több publikáció témája. Lehmann (1988: 183-213) hat paramétert határoz meg ehhez, melyek mindegyikénél az alárendelt szerkezeteket egy skálán lehet elhelyezni: hierarchikus lefokozódás, tagmondatok összekapcsolásának szintaktikai szintje, önálló mondatok jellemzőinek megléte, a fölérendelt mondat igéjének grammatikalizációja, tagmondatok egymásba fonódása, a tagmondatok közötti viszony jelöltségének explicitsége.
Az integráció jellemzőinek legrészletesebb listája Marillier (2000: 70-75) cikkében található. 16 jellemzőt sorol fel a németre vonatkozóan, melyek a mellékmondatok integráltságát jelzik: prozodikus (intonációs) integráltság, a maradék mondat grammatikailag-szemantikailag nem helyes, a felszíni struktúrában megnyilvánuló integráltság, kiegészítendő kérdéssel rá lehet kérdezni a mellékmondatra, főnevekkel és elöljárószókkal való kombinálhatóság, tagadhatóság, tipikus főmondati jellemzők hiánya, fölérendelt mondatban utalószó jelenléte stb.
A mellékmondatok integrációs fokának egyértelmű meghatározása a gyakorlatban igen nehéz, mert a mondatok a fent felsorolt paraméterek és jellemzők tekintetében különbözően viselkedhetnek.

A tagadó mondatrégensek mellékmondatainak fejlődési tendenciái a németben

Tagadó mondatrégenseknek alárendelve a német nyelv kül. periódusaiban a köv. mondattípusok fordulnak elő (gyakran aggregatív tagadással): függő főmondatok, kötőszó nélküli mellékmondatok egyenes szórenddel, *dass* vagy *ob* kötőszavas mellékmondatok, *zu* + infinitíves szerkezetek.
Ezen mondatoknak az újfelnémet korban megfigyelhető szerkezeti fejlődésével kapcsolatban három fontos folyamat emelendő ki: egyrészt elterjednek az infinitíves szerkezetek (Paul 1968: 95), amelyek a mellékmondati integráció magas fokán állnak. Másrészt lezajlik a *dass* jelentéskörének leszűkülése, de egy ideig még a mellékmondatok következményes és célhatározói interpretációja nem zárható ki (vö. Müller / Frings 1959). Ezzel párhuzamosan visszaszorul az aggregatív tagadás. Mint ahogy a korabeli grammatikai leírásokból kiderül, a tagadás a klasszicizmus kori íróknál még rendszeresen felbukkant. A 19. században már csak a népies nyelvhasználatra volt állítólag jellemző, a szabályozott írott nyelvben az oktatás és az előíró nyelvtanok hatására eltűnt (Blatz 1970: 989, Engelien 1972: 499, Paul 1968: 351).
A tudósok szerint az aggregatív tagadás gyakrabban lépett fel *dass*-mellékmondatokban, mint *zu* + infinitíves szerkezetekben. Azt azonban nem tudni, hogy mely faktorok befolyásolták a tagadás használatát. Arról is hallgat a szakirodalom, hogy néhány mondatrégensnek régen nem csak tagadó jelentése volt, hanem pozitív is (pl. *verbieten* = ’megtilt’ vs. ’megparancsol’), amit pedig figyelembe kellene venni az autentikus példamondatok értelmezésekor.

KORPUSZELEMZÉS

Hipotézisek

Dolgozatomban abból indulok ki, hogy az aggregatív tagadószókat tartalmazó mellékmondatok szintaktikailag és/vagy szemantikailag alárendelt, de még nem teljesen integrált szerkezetek voltak. A tagadás eltűnése jelzi, hogy az integrációs folyamatban előrelépés történt. Az elemzés során ezért megpróbálom a példamondataimat összefüggésbe hozni a szakirodalomban felsorolt integrációs paraméterekkel.
Az elemzés kapcsán a köv. hipotéziseim vannak:

- Az aggregatív tagadás története összefüggésben van a mellékmondati integráció folyamatával.
- Ebből következik, hogy a mellékmondatok integráltságának nagyobb foka az aggregatív tagadás előfordulási gyakoriságával fordított arányban kell álljon.
- Várhatóan gyakrabban lép fel a tagadás *dass*-mellékmondatokban, mint *zu* + infinitíves szerkezetekben. Amennyiben a mellékmondat megelőzi a fölérendelt mondatot vagy főnévi mondatrégensek mellékmondatairól van szó, akkor az aggregatív tagadás ritkábban vagy egyáltalán nem fordul elő.
- Ha igaza van a korabeli grammatikusoknak, és a tagadás visszaszorulásában nagy szerepe van az oktatásnak, akkor ez nagyobb mértékben kellett megnyilvánuljon írott nyelvi, mint beszélt nyelvi szövegekben. A különbség a 19. században, amikor az oktatás és a normalizáció egyre több társadalmi réteget és kommunikációs szituációt ért el, valószínűleg kisebb lett.

Az elemzés módszere

A bevezetésben feltett kérdések megválaszolásához korpuszelemzést folytattam. Ennek során az újfelnémet korra, azon belül is 1650–1900 közöttre szűkítettem le az elemzést. Ezt a 250 évet három periódusra osztottam: 17. század, 18. század, 19. század. Mivel a (relatív egységes) német írott nyelv csak 1800 körül terjedt el, az első két periódus esetében még figyelembe vettem a forrásszövegek dialektális hovatartozását, így a 17. és a 18. századi szövegek fele-fele arányban származnak felnémet és középnémet területről. Részletesebb dialektális elemzésre az írott/beszélt nyelvi dimenzióval való kombinálhatóság miatt nem nyílt mód. Ez utóbbi dimenzió bevonása az elemzésbe azzal indokolható, hogy a megfigyelések szerint az írott nyelvi szövegekben alacsony, míg a beszélt nyelvi szövegekben magasabb az aggregatív mondatszerkezetek aránya (vö. Ágel / Hennig 2006b: 23, 30). Az beszéltnyelviség mértékét az Ágel-Hennig-modell (vö. Ágel / Hennig 2006a) segítségével állapítottam meg. Az első két periódusban a példamondatok dialektus és írott-/beszéltnyelviség tekintetében egyenlően oszlanak meg. A 19. századból csak standard nyelvi szövegek kerültek elemzésre, esetükben csak a beszéltnyelviség foka volt rendező elv.
Hogy kezelhető korpusznagyság mellett is releváns következtetésekre juthassak, közel 600 összetett mondatot elemeztem. A 17. század 50 évére kb. 120, a 18. és a 19. századra kb. 240-240 mondat jutott. Minden példamondat a következő részekből tevődik össze: egy főmondatból, melyben egy olyan kifejezés áll, melynek van tagadó jelentése, valamint ezen kifejezés kötelező bővítményeként megjelenő alárendelt (alanyi, tárgyi, jelzői) mondatokból.
A forrásszövegek digitalizált eredetik, fakszimilék és olyan kiadások, melyek nem estek át szerkesztői grammatikai változtatásokon. Törekedtem olyan szövegekkel dolgozni, melyek az

eredeti helyesírást tükrözik, aminek a beszéltnyelviség mértékének megállapításában van szerepe.
A fölérendelt mondatok esetében az alábbi paramétereket vizsgáltam, melyek általában a mellékmondatok integrációjával, ill. kifejezetten az aggregatív tagadás kapcsán befolyásoló tényezők lehetnek:

- a mellékmondatok régenseinek pragmatikai besorolása (tagadó / nem tagadó / nem eldönthető)
- tagadószó jelenléte
- utalószó jelenléte
- igemód
- szintaktikai autonómia (a fölérendelt mondat fő- vagy mellékmondat)

A mellékmondatok következő jellemzőit elemeztem:

- pozíció a fölérendelt mondathoz képest
- a mellékmondatok és a kötőszavak típusa
- milyen bővítményei a főmondatuknak (alany, tárgy, jelző)
- igemód
- közvetlenül a fölérendelt mondat mellett állnak-e, és más tagmondatok félbeszakítják-e őket
- a ragozott ige pozíciója szerinti szórend

Az elemzés során azt vizsgáltam, hogy ezek a fenti paraméterek korrelálnak-e az aggregatív tagadás fellépésével. Azokat a példamondatokat használtam fel ehhez, amelyekben a mellékmondat régense egyértelműen vagy legalább kérdésesen tagadó. A többi példák azt hivatottak bizonyítani, hogy a szakirodalom által tagadóként kezelt kifejezések esetenként pozitív olvasattal is rendelkeznek, ami a szakirodalomnak az aggregatív tagadásra vonatkozó megállapításait megkérdőjelezheti.

Az elemzés eredményei

Az elemzés eredményei a kutatók köv. állításaival vannak összhangban:

- Az aggregatív tagadás gyakorisága drasztikusan lecsökken a vizsgált időszakban.
- Az aggregatív tagadás *dass*-mellékmondatokban gyakoribb, mint *zu* + infinitíves szerkezetekben.
- Félelmet kifejező állítmányok esetében ritkábban lép fel.
- A 19. században már alig fordul elő, összességében inkább beszélt nyelvi szövegekben.

Az elemzés alapján két régebbi megfigyelés tűnik megkérdőjelezhetőnek, mégpedig hogy az aggregatív tagadás

- tagadott fölérendelt mondatok esetében igen gyakran fellépne, és
- a *dass*-mellékmondatoknak szisztematikusan következményes vagy célhatározói jelentést adna.

Bebizonyosodott, hogy a szakirodalom példamondatait óvatosan kell kezelni, mert nem történik említés arról, hogy néhány mondatrégensnek lehet pozitív jelentése is. Új felismerése dolgozatomnak, hogy aggregatív tagadószók függő főmondatokban és kötőszó nélküli mellékmondatokban is felbukkanhatnak.
Az aggregatív tagadás elméletét a köv. eredmények támasztják alá:

- A mondatrégensek az idő elteltével egyre jobban preferálják az integráltabb mellékmondattípusokat.
- A tagadás az integráltabb infinitíves szerkezetekben (legalábbis az egyértelmű példákban) ritkább, mint a kötőszavas mellékmondatokban.

- A főnévi mondatrégensek erősen integrált jelzői mellékmondataiban egyáltalán nincs aggregatív tagadószó.
- A tagadást felmutató mellékmondatok esetében megfigyelhetőek erősebb korrelációk: a mellékmondatok a fölérendelt mondatok után állnak közbeékelődő mondatok nélkül, a mellékmondatokat nem szakítja félbe másik mondat.
- Aggregatív tagadószót tartalmazó mellékmondatok egyre kevésbé fordulnak elő integratív szórenddel, és arányuk az aggregatívabb szórendű kötőszavas mellékmondatokban minden esetben nagyobb, mint az aggregatív tagadószót nem tartalmazó mellékmondatoké (bár ez utóbbi állítás érvényét legyengítik az alacsony példamondatszámok).

A fentiek mellett a köv. megfigyeléseket tettem:

- A legtöbb mondatrégens ige, azután következnek a verbonominális szerkezetek. A főnevek mind típus-, mind pedig darabszám tekintetében marginálisak. Az aggregatív tagadás csak az első két mondatrégensfajtával fordul elő, leggyakrabban igékkel.
- Aggregatív tagadószók legtöbbször megakadályozást, visszatartást kifejező mondatrégensek mellett lépnek fel.
- Dialektális különbségek a biztos példák esetében csak a 17. században állnak fenn, a délnémet szövegekben gyakoribb a tagadás.
- Egyértelmű korreláció az aggregatív tagadás és a beszéltnyelviség között nem látható. Nem igazolódott be az a hipotézis, hogy a tagadás az írott nyelvben hamarabb és/vagy nagyobb mértékben visszaszorulna. A korpuszomban épp a beszélt nyelvi szövegek tartalmaznak a 18. századi kötőszavas mellékmondatokban relevánsan kevesebb aggregatív tagadószót, az írott nyelvi szövegekben csak száz évvel később csökken jelentősen a gyakoriságuk.
- Aggregatív tagadószók csak tárgyi *dass*-mellékmondatokban és infinitíves szerkezetekben használatosak.

Az elemzésre vonatkozóan meg kell azonban említeni, hogy bizonyos eredmények (pl. az írott-/beszéltnyelviséggel való korreláció) a helyenként igen alacsony kiértékelhető esetszámok miatt nem tekinthetők abszolút reprezentatívnak.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalásként elmondható, hogy a korpuszelemzés több eredménye megerősíti az aggregatív tagadás elméletét, miszerint a mai szemmel redundáns tagadás eltűnése összefüggésbe hozható a mellékmondatok integrációs folyamatával. Dolgozatom új eredményeket hozott az újfelnémet kor, az integráció és a történeti írott-/beszéltnyelviség kutatásához, valamint bizonyítja, hogy milyen fontosak a korpuszelemzések a nyelvi jelenségek leírásakor. Az elemzéssel ugyanis egyrészt egy elmélet létjogosultságát tudtam tesztelni, másrészt a példáim segítségével a szakirodalom bizonyos állításait ellenőrizni, sőt akár cáfolni is tudtam.

Munkám kibővítéseként vagy folytatásaként a fenti eredményeket egy nagyobb újfelnémet korpusz segítségével ellenőrizni, ill. pontosítani lehetne. Szintén meg lehetne vizsgálni, hogy más, mai szemmel redundánsnak számító tagadási jelenségek hasonlóan viselkednek-e. Érdekes lenne más nyelvi periódusokat is elemezni. Mivel az általam vizsgált összetettmondat-szerkezet elég ritkán fordul elő, a további kutatásoknál praktikusnak bizonyulhat egyes tagadó kifejezéseket kiválasztani, és nagy digitalizált történeti korpuszban célorientáltan rájuk keresni. Más nyelvekkel való kontrasztív összevetés globális tendenciákra és további fontos befolyásoló tényezőkre vethet fényt.

IDÉZETT SZAKIRODALOM

Ágel, Vilmos / Mathilde Hennig (Hrsg.) (2006a): *Grammatik aus Nähe und Distanz. Theorie und Praxis am Beispiel von Nähetexten 1650-2000*. Tübingen: Niemeyer

Ágel, Vilmos / Mathilde Hennig (2006b): „Theorie des Nähe- und Distanzsprechens". In: Vilmos Ágel / Mathilde Hennig (Hrsg.): *Grammatik aus Nähe und Distanz. Theorie und Praxis am Beispiel von Nähetexten 1650-2000*. Tübingen: Niemeyer, S. 3-31

Ágel, Vilmos (2007): „Was ist »grammatische Aufklärung« in einer Schriftkultur? Die Parameter ›Aggregation‹ und ›Integration‹". In: Helmuth Feilke / Clemens Knobloch / Paul-Ludwig Völzing (Hrsg.): *Was heißt linguistische Aufklärung? Sprachauffassungen zwischen Systemvertrauen und Benutzerfürsorge*. Heidelberg: Synchron, S. 39-57

Blatz, Friedrich (1970): *Neuhochdeutsche Grammatik mit Berücksichtigung der historischen Entwickelung der deutschen Sprache*. Bd. 2: *Satzlehre (Syntax)*. Nachdruck der 3. völlig neubearbeiteten Auflage von 1896. Hildesheim, New York: Olms

Charitonowa, Irina (1974): „Zum Ausdruck der Bedeutung Affirmation – Negation im Satz mit einem abhängigen Infinitiv". In: *Deutsch als Fremdsprache* 11, S. 95-99

Duden-Grammatik (2009) = *Duden. Die Grammatik*. 8., überarbeitete Auflage. Mannheim: Bibliographisches Institut

Ebert, Robert Peter / Oskar Reichmann / Hans-Joachim Solms / Klaus-Peter Wegera (1993): *Frühneuhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Niemeyer

Engelien, August (1972): *Grammatik der neuhochdeutschen Sprache*. Nachdruck der 5. Auflage von 1902, neu bearbeitet unter Mitwirkung von Hermann Jantzen. Hildesheim, New York: Olms

Givón, Talmy (1979): *On Understanding Grammar*. New York, San Francisco, London: Academic Press

Helbig, Gerhard / Joachim Buscha (2005): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin u.a.: Langenscheidt

Hennig, Mathilde (2009): *Nähe und Distanzierung. Verschriftlichung und Reorganisation des Nähebereichs im Neuhochdeutschen*. Kassel: kassel university press

IdS-Grammatik (1997) = Gisela Zifonun / Ludger Hoffmann / Bruno Strecker: *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin, New York: de Gruyter

Jespersen, Otto (1966): „Negation in English and other languages". In: *Historisk-filologiske Meddelelser* 1 (unveränderter Nachdruck der 1. Auflage von 1917), S. 1-151

Karttunen, Lauri (1979): „Die Logik englischer Prädikatkomplementkonstruktionen". In: Werner Abraham / Robert Binnick (Hrsg.): *Generative Semantik*. 2., verbesserte Auflage. Wiesbaden: Athenaion, S. 243-275

Kürschner, Wilfried (1983): *Studien zur Negation im Deutschen*. Tübingen: Narr

Lehmann, Christian (1988): „Towards a typology of clause linkage". In: John Haiman / Sandra A. Thompson (Hrsg.): *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, S. 181-225

Marillier, Jean-François (2000): „Syntaktische vs. semantische Subordination. Auch ein Beitrag zur Definition der Subordination". In: Michel Lefèvre (Hrsg.): *Subordination in Syntax, Semantik und Textlinguistik*. Tübingen: Stauffenburg, S. 69-83

Müller, Gertraud / Theodor Frings (1959): *Die Entstehung der deutschen daß-Sätze*. Berlin: Akademie-Verlag

Paul, Hermann (1886): *Principien der Sprachgeschichte*. 2. Auflage. Halle: Niemeyer

Paul, Hermann (1968): *Deutsche Grammatik*. Bd. 4. Unveränderter Nachdruck der 1. Auflage von 1920. Tübingen: Niemeyer

Progovac, Ljiljana (1992): „Nonnegative Polarity Licensing Must Involve Comp". In: *Linguistic Inquiry* 23, S. 341-347

Raible, Wolfgang (1992): *Junktion. Eine Dimension der Sprache und ihre Realisierungsformen zwischen Aggregation und Integration*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag

Wouden, Ton van der (1997): *Collocation, polarity and multiple negation*. London, New York: Routledge

Wurff, Wim van der (1999): „On expletive negation wih adversative predicates in the history of English“. In: Ingrid Tieken-Boon van Ostade / Gunnel Tottie / Wim van der Wurff (Hrsg.): *Negation in the History of English*. Berlin, New York: de Gruyter, S. 295-327